

UTUNK

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG ÍRÓSZÖVETSÉGÉNEK LAPJA

XXV. ÉVFOLYAM ♦ 16. (1120. SZÁM) ♦ ÁRA 1 LEJ ♦ KOLOZSVÁR, 1970. ÁPRILIS 17.

Közöttünk, velünk, bennünk él...

Pártunk Központi Vezetőségének határozata alapján az utóbbi hónapokban rendezvények, előadások, tudományos ülésszakok sora zajlott le a Lenin-centenárium jegyében. A szocialista Románia az esemény nemzetközi jelentőségével, saját valóságával, törekvéseivel és eszményeivel teljes összhangban méltóképpen vette és veszi ki részét a Lenin-émlékév megtartásából.

Tanulmányok és közlemények, cikkek és előadások sokasága taglalta a hazai és a nemzetközi élet gazdasági, társadalmi, politikai, tudományos, művelődési és művészeti kérdéseit a lenini tanítások fényében, Lenin hozzájárulását századunk, korunk nagy kérdéseinek a megoldásához, a lenini példa nemzedékek során keresztül is töretlen fénytel sugárzó érvényét, Lenin ügyének győzedelmes előrehaladását a modern világban.

Ha mindezeknek az írásoknak és előadásoknak a címét egymás mellé írjuk — Lenin mint filozófus, Lenin és a szociológia, Lenin és az esztétika, és a történelemtudomány, és a politikai gazdaságtan, és a tudományos gondolkodás stb. stb. — az avatatlan olvasó zseniális polihisztornak is vélhetné Lenint. Anélkül, hogy a legkisebb mértékben kétségbevonnánk vagy lebecsülnénk Lenin hozzájárulását a legkülönbözőbb tudományterületek továbbfejlesztéséhez, bizton állítjuk, hogy Lenin személyisége, a lenini Oeuvre kizárja az ilyen szerű feltételezés lehetőségét. Kétségtelen, hogy az igazi lángész amolyan szellemi Midas király, kinek keze nyomán arannyá válik minden, amihez ér; az igazi lángész maradandó értéket alkot ott is, ahol csak alkalomszerűen fordul meg, abból is, amihez csak érintésszerűen nyúl. Mégis úgy vélem, hogy Lenin igazi nagyságát nem lehet mozaikszerűen összerakni; egyáltalán, noha a nagyság kifejezés mennyiségi meghatározottság, Lenin nagyságát nem lehet mennyiségi szempontból felmérni és megközelíteni.

Ha valaki, úgy Lenin megtestesítette azt a promethéuszi emberideált, amely annak idején az ifjú Marxot is megragadta. Személyiségében, elméleti és gyakorlati tevékenységében gondolat és tett, felelősségtudat és szenvedély „a legmagasabb hőfokon” olvadt egybe. Promethéusz módjára tudott, tett, felelősséget vállalt az emberiségért, az emberségért szállott sikra az embertelenséggel szemben.

Sokat idézik Lenint, sokszor hivatkoznak erre vagy arra a munkájára, ilyen vagy olyan soraira, szavaira. Kétségtelen, hogy Lenin munkái nagyon sok általános érvényű tanítást tartalmaznak, olyan megállapításokat, fejtegetéseket, amelyek a marxizmus lényegéhez tartoznak, a marxizmus továbbfejlesztését jelentik. A viharos történelmi események, az áramlatok, helyzetek, harcok kavargása során, a napi tennivalók sürgető hevében szükségképpen vetett papírra olyan sorokat, megállapításokat is, amelyek csak abban a helyzetben, csak arra az esetre voltak érvényesek. Innen, hogy roppant terjedelmű elméleti és publicisztikai munkásságából ki lehet ragadni olyan sorokat is, amelyekre hivatkozni ma nem leninista, hanem antileninista magatartás és módszer lenne. Lenin művei a bölcséleti, gazdasági, szociológiai, történelmi stb. ismeretek tárházát is tartalmazták, de mindenekelőtt arra tanítanak — és ez a leglényegesebb — hogyan is nyilvánul meg, hat, él a marxizmus, mint a cselekvés vezérfonala. Lenintől tanultuk meg a marxizmust, de ami ennél is fontosabb, megtanultuk tőle és továbbra is kitartóan kell tanulnunk azt, hogyan kell alkotóan alkalmazni és továbbfejleszteni a marxizmust, hogy nincs másfajta marxizmus, mint az alkotó marxizmus.

Eppen ez teszi a lenini oeuvre-t oly távolállóvá minden merevségtől, lezártaságtól, éppen innen a lenini mű (mind az elméleti, mind az egész életmű) nyitottsága, kitarukozása, állandó megújulásra, önmeghaladásra és fejlődésre ösztönző kisugárzása.

Engels írta a reneszánszról, hogy oly kor volt az, melynek óriásokra volt szüksége és óriásokat is nemzett. Az elnyomás és kizsákmányolás évszázados és évezredes rendjének a szét-

(Folytatása a 3. oldalon)

KALLÓS MIKLÓS

Moszkva, 1921 június

Lenin, avagy a teljes magyarázat elve

Ha Lenin filozófiai tevékenységét vizsgáljuk, úgy tűnik, hogy a filozófiai totalitás-elvét ki kell egészíteni a teljes magyarázat elvével, mert ha csak a metafizikai igényt tekinthetjük filozófiaiának, akkor igazságtalanul, de mindenképpen kiiktatjuk a fogalom köréből a filozófiai igényű kormányarázatot.

Lenin sohasem került a metafizika bűvkörébe, és ismét csak igazságtalanok lennénk, ha minden ténybeli bizonyíték nélkül, alkati tényezővel magyaráznók a totalitás-igény hiányát egy olyan koponya esetében, amely állandóan és kitartóan a teljes magyarázat megragadására törekedett. A teljes magyarázat különben empirikus igény: a gyakorlat igénye, szemben a szintetikus mozzanatot mindig magába foglaló totalitás-igénnyel, amely a tények teljes magyarázatán túl az egészet mint egészet, mint önálló minőséget ragadja meg, tehát a gyakorlathoz képest mindig elvont marad.

A kérdést még így is megfogalmazhatjuk: vajon minden korban adva vannak-e az elvont totalitás-igény megvalósításának feltételei, és ha az ilyen feltételek hiányoznak, lehetséges-e egyáltalán a filozófiai jellegű elméleti tevékenység?

Úgy tűnik, hogy nem minden kor teszi lehetővé a filozófiai világkép kimunkálását, nemcsak azért, mert bizonyos koroknak nincs szükségük egy ilyen magyarázatra, hanem azért is mert gyakorlati „telítettség” miatt nem lehet átlátni a kor fő tendenciáit, márpedig a filozófia valahol a fő tendenciák (társadalmi, tudományos, kulturális tendenciák) átlátásán túl kezdődik. A gyakorlat korának az elméleti gyakorlat felel meg, vagyis az empiriákat közvetlenül elméletté oldó gondolkodás, amely a cselekvés (gyakorlati vagy elméleti) számára ismét csak közvetlen indítékrendszer tartalmaz. Az elméleti gyakorlat mindig ideologikus, mert a kor fő erőihez, fő érdekviszonyaihoz kapcsolódik, de az elméleti gyakorlat mégsem pusztán ideológia, ha eleget tesz a teljes magyarázat elvének és az objektív igazságok rendszerét is általánosítja. A totalitás-igényt viszont inkább egy kor hiányai ébresztik fel; a szellem a metafizikában kompenzálja a gyakorlat hiányait, amit az elméleti gyakorlat korlátai révén ismer fel. Egy ilyen — az elméleti gyakorlat hiányaiból kiinduló, de annak általánosításait is felhasználó — kompenzálás szükségképpen túlnő az objektív igazságok rendszerén, és az ideológián is, mert a hiány mindig a kor egészének hiánya, és az objektív igazságok rendszere — a relatív igazságok rendszere ez — azzal, hogy a kor ismereteit rögzíti, egyúttal a megismerés adott korlátait is felmutatja. A totalitás elvének megfelelő filozófia így átcsap a kortudaton, a kortudat elméleti megfogalmazásain, és a kortudatot mintegy kívülről „szemlélve”, az öntudatban megszüntetve őrzi meg. A filozófia így csak saját logikájának felelős, igazsága a filozófia logikájának igazsága: a totalitásra vonatkozó kijelentések mérceje a totalitásra vonatkozó kijelentések logikai rendszerének koherenciájában van.

De: a tagadás, a filozófia kiindulópontja, mint a kortudat, az adott objektív igazságok, az ideologikum tagadása — maga is ideologikus. A logikai rendszer principiuma, a spekulatív előfeltevés mindeneképpen ideologikus: legalább egy elutasító elméleti mozzanatot vagy a kompenzatív funkció ilyen vagy olyan bélyegét hordozza. Egy ilyen kiindulópont viszont elégtelennek tűnik a gyakorlat korszakaiban, az elmélet és az élet közvetlen kapcsolatának korszakaiban.

Ismételjük meg most a már feltett kérdést: vajon a metafizikát elutasító korokban lehetetlen-e filozófiai igényű gondolkodás? Kétségtelen, hogy a kérdés ilyen megfogalmazása eleve bizonyos kétségeket ébreszt a metafizikát komolyan vevő olvasóban:

(Folytatása a 2. oldalon)

BRETTÉR GYÖRGY

LASZLÓFFY ALADÁR

A forradalmárok

Betűk keveredtek közénk.
A legrégibb igaz gondolatokból is közénk keveredtek akik megmaradtak. Soha ekkora tömeget! A tömött terekről készült légi felvételeken nem is lehet már megkülönböztetni melyik az ember, melyik a szobor, melyik a betű, melyik az ember, melyik a gondolat, melyik csak ember, melyik csak gondolat! Valahol kiadták a jelszót: zárjátok le a térre vezető utcákat most azonnal! És írjatok össze egy mindent túlélő eszmeemberiséget! Ezek közül, aki csak elindult egykor, úgy sem kívánczik dolgavégezetlen a paplana alá, lehet hogy nem tér meg soha többé a nyugalomba. Cromwell a Lordprotektor, született 16... Robespierre, a Megvesztegethetetlen, született 17...

Lenin, a Bolsevik, született 18... a kihasználható idő alatt Anglia ennyi meg ennyi háborút viselt, Franciaország ennyit meg ennyit Oroszország ennyit... Ezekben a hadjáratokban ennyi meg ennyi golyót löttek el katonáik, puskából, ágyúból, karabélyból. Ha mindezt előre tudja az ellenség, bizonyára még a hadihajókat is szárazra vontatják, s pólás koruk óta lövetnek rájuk, rájuk lövetnek minden golyót. Már tudjuk, hogy egyetlen óriás kivégzőosztag előtt nőttek fel mindenütt a forradalmárok s az ellenük leadott sortűzek golyói, átszakítva a szívet, de nem az elmét, most is ott repülnek valahol a végtelenben. Mert a puskacsövek s a fal között, mely elé állnak, kiderült, a távolság belöhető!

Nagy István: Áru vagy nem áru
Kahána Mózes: Íratlan könyvek könyve

16

Az esztétikum dialektikája a „Filozófiai füzetek” fényében

1. Az egységesnek megkettőzése és ellentmondó részeknek megismerése.

Az esztétikum elemzése ma is gyakran egy külsőleges dialektika körében történik. Ennek a dialektikus szemléletnek a külsőségességén önmagában az sem változtat, ha ellentétes kategóriapárokat alkalmaz az analízisben, mint eszmény — valóság, szép — rút, tartalom — forma stb. A külsőleges analízis ugyanis sohasem tekinti belső egységnek az esztétikumot, hanem úgy fogja fel, mint amely külső elemek konglomerátumából tevődik össze: egyesből és általánosból, egy külső tendenciát hordozó eszményből meg egy valóságdarabkából. Többnyire elfelejti, hogy a valóság esztétikai tükrözése nem pusztán ábrázolása, nem pusztán újraalkotása a valóságnak, hanem belső megalkotása is egy sajátos struktúrában. Ezért aztán a művészet területe eszmények, tendenciák, valóságábrázolások átjáróházává egyszerűsödik: az ilyen elemzésben elsikkad a művészet lényege, belső funkciója, tulajdonképpen az, amiért az emberi tevékenységben meghatározott és nélkülözhetetlen szerepet játszik.

Az esztétikum belső egységére — igaz, hogy az objektív szellem dialektikájában — már Hegel rámutatott. A szépről szóló meghatározása — „az eszme érzéki látszása” — abból a következtetéséből adódik, hogy „éppen a fogalom egysége az individuális jelenséggel — ez a szép és a szép művészeti termelésének lényege”. A marxista dialektika alkalmazásának kezdeti túl általános körében azonban nem volt képes arra, hogy differenciálni tudja az esztétikai objektum és szubjektum belső egységét. Ezért tekinthetjük lényegesnek a lenini gondolatot, amely az egységet és ellentéteket megkettőződés árnyaltan megjelöli meg, nemcsak az egzakt, ha-

nem a társadalomtudományokban is. Ebből a gondolatból világosan következik az az igény, hogy ne tekintsük az esztétikumot úgy, mint külsőleges elemek halmazát, hanem úgy, mint az egység belső részeinek megkettőződését, és az ezekből a megkettőzésekben fakadó elemek dialektikáját egy intenzív elemzésben vizsgáljuk meg.

Persze, az extenzív elemzésnek megvoltak a maga történelmi okai is, azok a korlátok, amelyek a marxista forradalmi elmélet kezdeti, rögtön feladatainak mindent átfogó megválaszolásából következtek. Így történetesen, hogy ez az elmélet azonos módon tárgyalta a művészet, a propaganda és agitáció kérdéseit, és a művészet belső funkciójából következő pártosságát, nevelő szerepét, erkölcsi hatását egyszerűen azonosította az előbbiek struktúrájával. Ennek következtében sikkadt el az esztétikum belső sajátos egysége, és ebből következhetett, hogy az akkori marxista elméletek olyan tézist fogalmazzanak meg, amelynek értelmében az esztétikum is — hasonlóan a forradalmi mozgalom társadalmi struktúrájához — majd csak azután válik egésszé, miután a társadalom számára nélkülözhetetlen forradalmi tendenciákat kívülről belevitjük. Ilyen alapon vált extenzív mozzanattá az esztétikum szemléletében az, ami belső lényege: az eszme és a valóság dialektikus kapcsolata. Mert az esztétikum éppen ellenkezőleg úgy jelentkezik, mint az emberi tevékenység egyik intenzív mozzanata, mint belső egység, amelyből — éppen megkettőződése révén — jön létre a művészi valóságra épülő eszmények dinamizmusa. Ez a dinamizmus teszi lehetővé, hogy aktív erővel vonuljon be a társadalom egészébe; de nem mint külön eszme, sem mint külön valóságdarabka, hanem mint kész, egységes egész. Ez a sajátos, egységes, belsőleg el-

lentmondásos egész vállalkozik — és csak ez vállalkozhatik — arra, hogy egy nagyobb dialektikus egységben, a társadalom és a művészet kapcsolatában hozzájáruljon a társadalom átalakításához és felépítéséhez. Ismeretes, hogy a társadalom átalakításában és felépítésében az agitáció és propaganda mellett mekkora szerepet játszott és játszik a fiatal szocialista művészet. Mert az esztétikum mint egységes egész áll szemben a társadalmi valósággal, és szembeállítás során hozza felszínre belső ellentéteit, amelyekkel magának a társadalmi mozgásnak a területén megjelenő tendenciákat is ellentmondásokká élezi ki, és egyben megoldásukat is sugallja. Ezért belső funkciója a művészetnek pártosságától nevelő szerepéig mindazt, amit a társadalom jogosan megkövetel tőle. És a művészetnek ez a belsőlegessége magyarázza nélkülözhetetlenségét is: a valóságot olyanok megmutatni, amilyenek az ember látni akarja, és tudni szeretné. Csak így igaz analógia átinni a művészet területére azt a megállapítást, amit Marx tesz a tudományok nélkülözhetetlenségével kapcsolatban: ha a jelenség egybeesik a lényeggel, akkor nem volna szükség tudományokra; mert azt mondhatjuk, hogy ha az eszmény egybeesik a valósággal, akkor nem volna szükség művészetre sem.

2. Az ellentétek azonossága nem egyéb, mint egymást kölcsönösen kizáró, ellentéti tendenciák elismerése.

Lenin a dolog (jelenség) saját mozgásáról, saját fejlődéséről, saját életéről, belsőleg ellentmondásos tendenciáiról, ellentéteinek összességéről és egységéről azt írja, hogy „a fejlődés két alapvető koncepciója: a fejlődés mint csökkenés és növekedés, mint ismétlődés, és a fejlődés mint ellentétek egysége”. Kimutatja, hogy az első

fel fogás korályban hagyja a hajtóerő kérdését; költ, szintelen, száraz koncepciók. Csak a második koncepció — írja — ad kulcsot minden létező bűró „önmozgásához”; csakis ez adja kezünkbe az „ugrásoknak”, a „fokozatosság megzabolásának”, a régi megsemmisülésének és az új keletkezésének a kulcsát. Ha tehát az esztétikumot úgy fogjuk fel, mint egységet, amely belső ellentéteire kettőződik, és amelyből intenzíven derülnek ki a belső hajtóerők — akkor, de csakis akkor tudományosan is megvizsgálhatjuk a művészi valóság eszméi dialektikáját.

A különös szférájában fogant művészi gondolat már eleve a fejlődés, a mozgás közvetlen tettenézésének a gondolata. Ez a fejlődés, ez a mozgás a művészetek világában is bejárja a mennyiségi felhalmozódások, az ismétlődések, a növekedések és csökkenések dinamikus útját. Erre utalnak a bájos, kellemes, fenséges, illetve a torz, rút, aljas esztétikai kategóriák is. És hosszú sorát idézhetnők azoknak a műalkotásoknak, amelyekből ezek a kategóriák a műalkotások elemzése során kiszűrődtek. És mégsem ezek az esztétikum művészi megformált olyan mozzanatai, amelyek egyértelműen tárják fel az ellentétek egységét, hanem azok, amelyek minőségileg meghatározzák a mozgást, az ugrásokat, az ellentétekbe való átcsapást: a tragikum vagy a komikum (hogy egyelőre a klasszikus esztétika terminológiájával fejezzük ki magunkat). Mert a művészi valóság is a maga ellentétségében összetett valóság; erre vallanak még a kristályos struktúrájú műalkotásokban jelentkező esztétikumok komplexitásai is. Még a szépség is, amelyet a klasszikus esztétika úgy elemzett, hogy a nélkülözhetetlen egységűt örök harmóniává, a dinamizmust nyugalommá, a mozgást megállássá, a tevékenységet szemlélődéssé egy-

zzerősítette, még ez a szépség sem evinció, száraz szépség, hanem, mondhatnók, a feszültség egyensúlya, a megállás dinamikája, a szemlélődés tevékenysége, és még ennél is több, mert többé vagy kevésbé rejtetten mindig a kontrasztok, az ellentétek létét sugallja.

A művészi valóság dialektikájának intenzív elemzéséből tehát kitűnik, hogy ma már a klasszikus esztétika belső analízisei sem felelnek meg egészen a jelenkori esztétikum természetének. Mert a művészi formált esztétikum dialektikus mozzanatainak túlnyomulása a minőségi különbségek eltűnéséhez vezetett: azonos kategória-szinten elemezni a bájos, magasztos, monumentális, fenséges, széppel, tragikussal, komikussal, elkerülhetetlenül az elemzés relativizálódását jelentette. És ezt csak megerősíti az az esztétikai tény, hogy kezdve a romantikától, „a groteszk típus meg a felséges típus termékeny egyesülésétől” — ahogyan Victor Hugo írja — a tulajdonképpeni esztétikai elemzések nem is lehetséges elvégezni csupán a klasszikus esztétika terminusaival. Úgy tűnik, hogy a lenini gondolat is, amely az ellentétek egységét tekinti a „mozgás eleven koncepciójának”, szintén azt igényli az esztétikától, hogy újabb kategóriarendszert dolgozzon ki. Végül ezt igazolja a műalkotás kompozíciós szerkezete is, amely már eleve feltételezi a kontrasztok, ellentétes tendenciák élesebb vagy kevésbé éles szembeállítását.

De a művészet valóságközelsége a társadalomhoz kérsőben nem formális elvek betartásától függ, hanem attól az igénytől, amely a művészetnek az egész társadalmi tevékenységgel való strukturális azonosulását követeli. Mert a művészetnek ma, még legbensőségesebb rezdüléseiben is, aktív viszonyulnia kell társadalmunk legégetőbb kérdése-

hez, sőt, azonosulnia kell ezeknek a kérdéseknek a megoldásával a szellemi-gyakorlati tevékenység minden területén; az új győzelemért folytatott harccal.

3. Az ellentétek egysége feltehető, időleges, átmeneti, relatív. Az egymást kölcsönösen kizáró ellentétek harca abszolút.

Az esztétikum valósága is a harc valósága: a választás lehetőségének a valósága, a tézisek és antitézisek érzélméleti megmutatásának, és a döntés esztétikai sugallásának a valósága.

Eppen ezért ezeket a téziseket és antitéziseket nem lehet merev antinómiákká feszíteni, és ezzel túllépni az esztétikum területén egy egyfajta „extenzív végtelenbe” — ahogyan Lukács György mondja —, hanem az ellentétek harcát egy olyan széles skálán exponálni, mint amilyent eddig nem ismert a művészet története.

Ezért az esztétikum mai belső egysége olyan távoli pótsókra nyúló vizsgálatot igényel, amely nem szűkíti le a művészi gondolkodás mai területét. Ennek a területnek a végső határai úgy tűnik, az egyedülségtől előtűnő groteszk és az elvont általánosságba tűnő transzcendens. Talán ezen a „groteszk — transzcendens tengelyrendszeren” lehetne igazán nyomon követni az esztétikum mai belső harcát, saját tendenciáival szemben azt a katarzist, amely a társadalmi viszonyok felismerésétől — ahogyan Gramsci mondja — a társadalmi tudat kialakulásáig átfogja az emberi tevékenység egész belső egységét.

ANGI ISTVÁN

(folytatás az első oldalról)

vajon a „filozófiai igényű gondolkodás” azonosítható-e magával a filozófiával, vajon nem hibás-e a kérdést egyáltalán így feltenni? A „filozófiai igényű gondolkodást” számunkra a teljes magyarázat elve képviseli. Ennek az elvnek a megvalósítását látjuk Lenin elméleti tevékenységében, és ennek jelenlétét szeretnénk egy lenini mű struktúrájának leírásával bizonyítani, hogy aztán ismét felvessük a helyes magyarázat elvének és a totalitás elvének problémáját. A mű: *Kik azok a „népbarátok” és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen*, 1894-ben keletkezett, és Lenin első fontos elméleti munkája. Ez csak növeli jelentőségét, hiszen egy egységesnek tekinthető életmű nagy nyitánya.

A *Népbarátok* egy polémia frontjainak felvázolásával indul: N. Mihajlovskij harcot indít az orosz marxisták ellen, cikkei szerint Marx csupán az addigi közgazdasági elméleteket értékelte újra, anélkül, hogy néhány általánosító frázison túl valóban kidolgozta volna a társadalom általános elméletét. A polémia lényege tehát: bebizonyítani Marx társadalomszemléletének forradalmi jelenségét az elméletben, szemben a szubjektív szociológia teoretizálásával.

Lenin egy Marx-megállapításból indul ki („Álláspontom... a gazdasági társadalomalakulat fejlődését természetföldrajzi folyamatként fogja fel”), majd azt vizsgálja, hogy milyen módon dolgozta ki Marx ezt az alapeszmét: „Úgy dolgozta ki, hogy a társadalmi élet különféle területei közül kiemelte a gazdasági, a társadalmi viszonyok összességéből kiemelte a

termelési viszonyokat, mint alapvetőket, elsődlegeseket, valamennyi többi viszonyt meghatározókat.” (*Kik azok a „népbarátok” és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen*, V. I. Lenin összes művei, Kossuth Könyvkiadó, 1963. I. kötet 129. o. A továbbiakban minden idézetet e kiadásból veszünk, ezért csak az oldalszámot jelöljük.) Másutt megjegyzi: „Már önmagában ez a gondolat — materializmus a szociológiában — zseniális gondolat volt. Egyelőre természetesen csak hipotézis, de olyan hipotézis, amely először teremtette meg a szigorúan tudományos állásfoglalás lehetőségét a történelmi és társadalmi kérdésekben.” (125. o.)

Mint az idézetből kitűnik, Lenin megkülönbözteti a marxizmus gondolatmenet három mozzanatát: gondolat hipotézis tudományos állásfoglalás. A gondolat (a termelési viszonyok objektív volta) a társadalom egészére vonatkozó elfoglatás. A hipotézis az elfoglatás logikai következményeinek egyetlen koherens modellben való megfogalmazása. A tudományos állásfoglalás a modell funkcióinak és a tényeknek az összehasonlítása, egybevetése. Számunkra a felvetett kérdés szempontjából e három mozzanat közül a hipotézis szerepe a legfontosabb. A hipotézis ugyanis mindig modell, s a kérdés az, hogy a marxizmus milyen irányban nyitott a tények és az igazságok számára, és tegyük hozzá: milyen igazságok számára.

Marx hipotézise a szociológiát tudománnyá változtatta, mert: 1. kimutatta, hogy „az eszmék menete a dolgok mene-

vül marad a marxizmus szemlélet körén. De ha felfigyelünk az elméleti kifejtést kísérő polémia néhány megállapítására, akkor kiderül, hogy a marxizmus hipotézise maga az az elméleti kiindulópont, amely a filozófiai elfeltevés szerepét betölti. Lenin írja: „Mihajlovskij úr olvasta »A filozófia nyomorúsága«-t, és nem vette észre, hogy Marx itt materialista szempontból elemzi Proudhon szociológiáját, hogy a legkülönbözőbb történelmi kérdések Proudhon javasolta megoldásának bírálatában a materializmus elveiből indul ki...” (129. o.). Arrébb, a *tökről* szólva: „Ha a materializmus alkalmazása ennek az egy (a tökéletes társadalomról van szó) társadalmi alakulatlak elemzése és magyarázása során ilyen ragyogó eredményekkel járt, akkor egészen természetes, hogy a materializmus a történelemben már nem hipotézis többé, hanem tudományosan ellenőrzött elméleté válik...” (132. o.).

Kitűnik, hogy Lenin a materializmust hipotézisként kezeli, amely éppen módszertani funkciója révén válhat tudományosan ellenőrzött elméleté; miközben mint elmélet elvesztí „metafizikai” jellegét, ugyanis csak alkalmazott formában marad meg. A filozofikum Lenin felfogásában nem maradhat fenn tiszta formában, nem futhat ki a végtelen felé; a filozofikum egy — materialista — elv, egy hipotézis és egy alkalmazás. Az elv egyetlen szerepe a hipotézis motorjának beindítása; az elv egy bizonyos meghatározott irányba, a tények irányába tájolja be a hipotézist, és az információk egyetlen csatornáját nyitja meg a tények és a hipotézis kö-

Lenin, avagy a teljes magyarázat elve

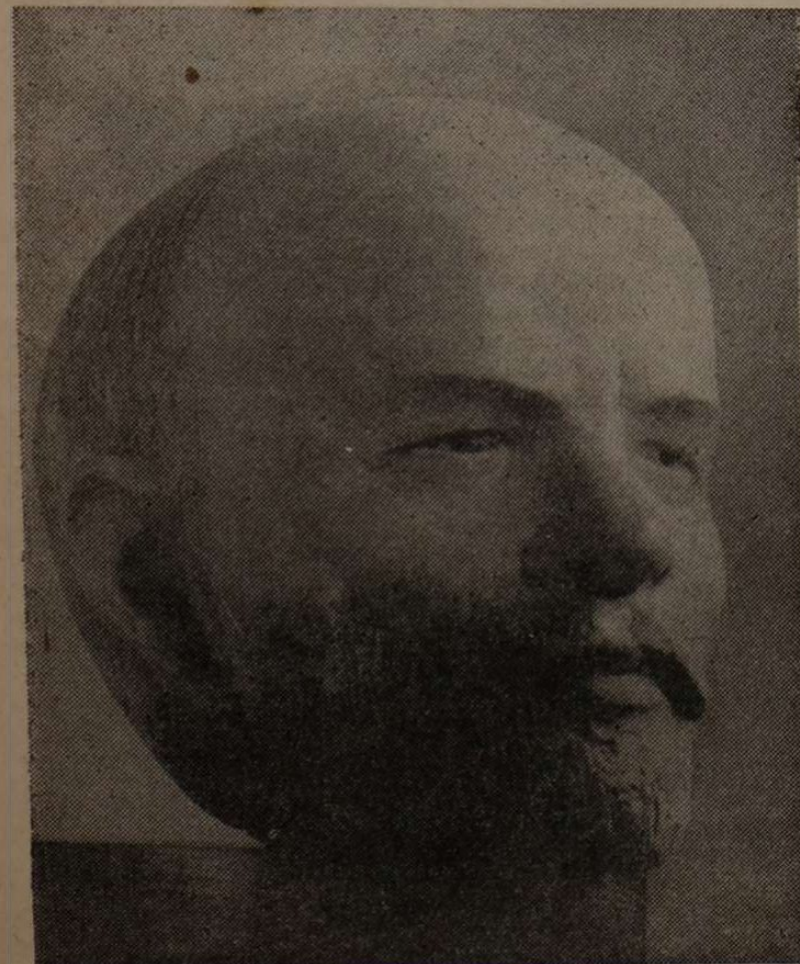
tétől függ”; 2. „A materializmus tökéletesen objektív kritériumot szolgáltatott — a fontos jelenségeknek a nem fontosaktól való megkülönböztetésére —, amikor kiemelte a *termelési viszonyokat* mint a társadalom struktúráját, és lehetővé tette, hogy alkalmazzák ezekre a viszonyokra az ismétlődésnek azt az általános tudományos kritériumát, amelynek aszociológiára való alkalmazhatóságát a szubjektivisták tagadták”; 3. „... a társadalmi viszonyoknak a termelési viszonyokra s ezeknek a termelőerők fejlettségi fokára való visszavezetése teremtette meg a szilárd alapját annak, hogy a társadalmi alakulatok fejlődését természetföldrajzi folyamatnak fogjuk fel”.

Lenin elemzése szerint tehát a marxizmus gondolat a hipotézis megfogalmazása révén megteremtí a tudományos társadalomfelfogás lehetőségét: a történelmi materializmus ezek szerint tudomány és nem történetfilozófia; tudomány, amely alapvetően különbözik az „a priori szitukus, dogmatikus, elvont konstrukcióktól”, mert „az efféle elméletek hasznavehetetlenek már a pusztá létüknek fogva, hasznavehetetlenek alapvető módszerükkel, merő és sivár metafizikai szellemükkel fogva” (129. o.). De a történelem ilyen felfogása teszi lehetővé azt is, „hogy a társadalmi jelenségek leírásáról (és az eszmény szempontjából való elbírálásukról) áttérjenek a jelenségek szigorúan tudományos elemzésére” (126. o.), vagyis azt, hogy az ideológus mozzanatot a történelemszemléletből kiküszöböljék.

Úgy tűnik, hogy a spekuláció, az elfeltevések-elvek és a belőlük fakadó következményrendszer semmilyen szerepet sem kap ebben az elemzésben, a filozófia pedig teljesen ki-

zött. Ezzel a hipotézis már csak módszertani funkcióját őrzi meg, és egyetlen feladata az marad, hogy a tények fényében tudományos elméletként fogadja el önmagát. De a hipotézis, amint említettük, modell is: a kérdés az, hogy ez a modell, a marxizmus modell, honnan, milyen megfontolásból származik? Egy zseniális gondolatból, mondja Lenin; vajon ez a „zseniális gondolat” filozófiai-metafizikai jellegű, avagy a megismert valóság felőlátásából származik, s ha az utóbbi eset érvényes, akkor vajon ez a gondolat eleve nem filozófiai?

Úgy gondoljuk, nem kell bizonyítani azt, hogy a marxizmus gondolat lenini felfogása — Lenin felfogása, hogy a teljes magyarázatra való törekvés a teljes magyarázatot láttaja Leninnek Marxban is. Nem véletlen, hogy Lenin nem hivatkozik a „spekulatív” Marx-művekre, sőt az sem, hogy a „zseniális gondolat” mozzanatát nem elemzi, hanem eleve mint a teljes valóságmagyarázat elvét kezeli. A teljes magyarázat elve: spekulatív elv, de az általános mozzanat ebben a spekulációban nem a dedukciót, hanem a részleges indukciót implikálja. Indukció ez, mert a tényekből kíván kiindulni, és ezt a követelményt teljesíteni is tudja, de részleges, mert a deduktív mozzanatot teljesen kiiktatni nem tudja (a „zseniális gondolat” a tények előtt van), és a tények kiválasztása is dedukciós igényű, vagyis az általános elv (a materializmus) szerint megy végbe. Az elv úgy válik módszerré, hogy a „tényeket” az elv szerint választjuk ki az események diffúz halmazából: az ilyen „tény” már nem tény önmagában, hanem egy összefüggérendszer eleme, az ilyen „tény” lényege többé nem saját minősége, hanem az, amit mint az összefüggés-

Ivan Sabolič szobra

Közöttünk, velünk, bennünk él...

(Folytatás az első oldalról)

fejlesztése, az emberiség igazi történetéhez vezető út feltárása, küszöbének átlépése is kolosszális feladat volt, mely titánokat követelt és ki is termelte ezeket a titánokat Marx, Engels és Lenin személyében. A gondolat és a tett ilyen óriási nem születnek minden évtizedben, de még csak minden évszázadban sem. Lenin titán volt, ám nagysága emberileg érthető, felfogható, megközelíthető nagyság, igazi és teljes emberi nagyság. Lenin művét folytatni azonban ebben a — többek között éppen a tevékenysége nyomán átalakult — mai világunkban olyan feladatot, amelyet egy személynek elvégezni, legyen az akár lángész is, emberileg lehetetlen (és nagy ára van annak, ha nem számolnak ezzel). Nem a tehetségek apadtak ki, az emberiség lett mérhetetlenül gazdagabb, olyan tudástengert hőmpolygott, olyan tetteiregetet teremt, hogy gyakorlatilag már nem lehetségesek a föléje magasló ormok.

A leninizmus halhatatlanságát éppen az biztosítja, hogy a lenini örökség birtokába az egész haladó emberiség lépett, hogy a lenini művet a társadalom legelőrehaladottabb erői folytatják. A szocializmus terjedése a világban, az imperializmus gyarmatbirodalmának a szétesése, a világ arculatát döntő módon meghatározó mély, forradalmi átalakulások a lenini életmű egyenes és szerves folytatása.

A szocialista Románia jelen és fejlődési távlatai elválaszthatatlanok a Román Kommunista Párt félvszázados

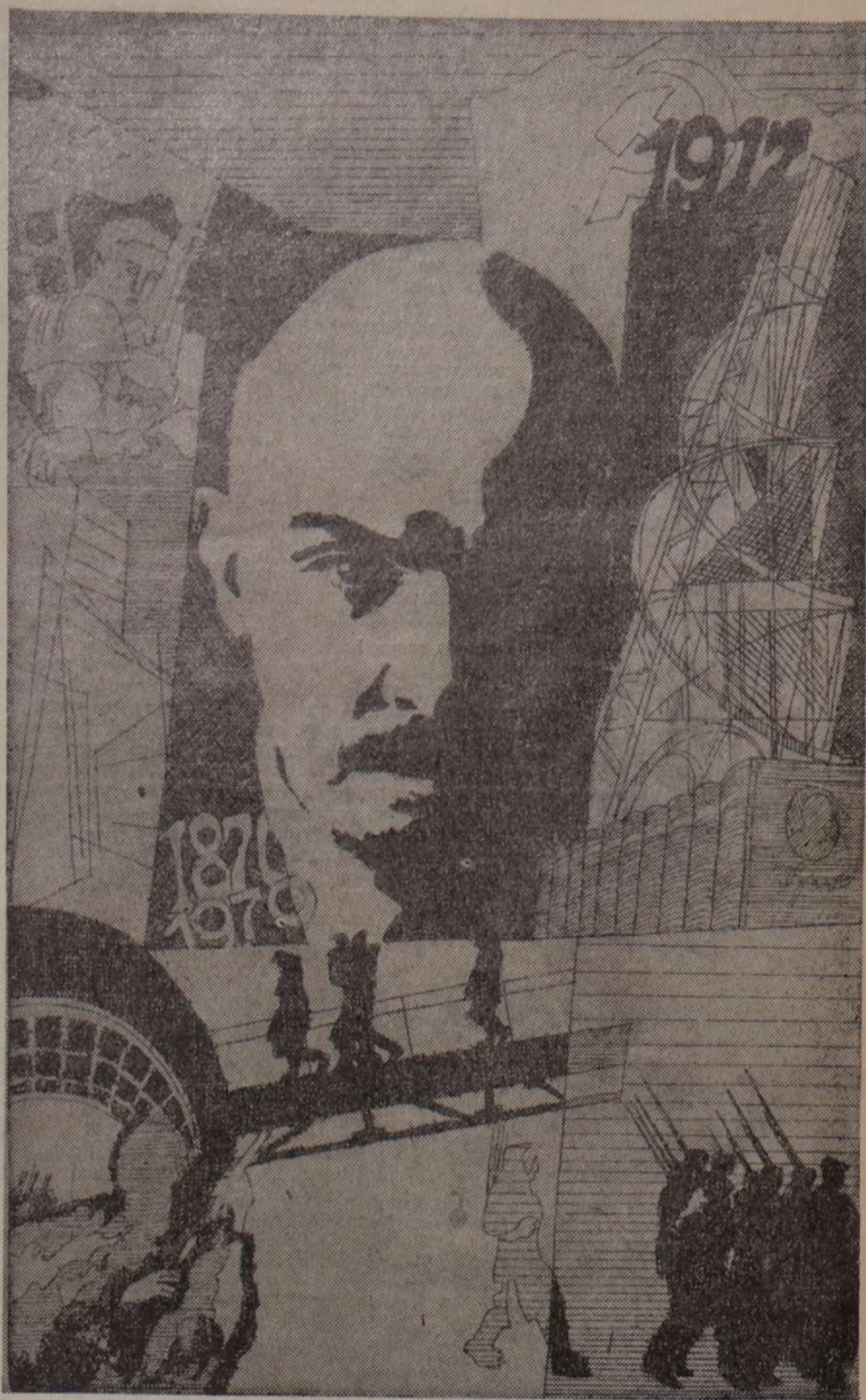
harcától, tevékenységétől, mely a lenini eszmék jegyében fogant s melyet a lenini eszmék vezérlelnek jelenleg is. A szocialista társadalom építésében elért sikereink annak tulajdoníthatók, hogy a Román Kommunista Párt úgy tudta alkotóan alkalmazni a marxizmus—leninizmus általános érvényű tanításait, úgy érvényesítette a „tömegvonalat”, a vezetés művészetét, ahogyan az a lenini példából következik. A Román Kommunista Párt a Lenin megjelölt útton halad, amikor a kommunizmust olyan társadalmi rendszerként fogja fel, mint amelynek a tudomány, a kultúra legmagasabbrendű eredményein kell alapulnia és mint amelynek legmagasabbrendű célja, hogy a dolgozó ember sokoldalú fejlődését, boldogulását biztosítsa. A lenini útmutatást követjük, amikor a tudományos tárgyilagosságot, az elfogulatlan valóságismeretet, a társadalmi méltányosságot, a népek és nemzetek teljes jogegyenlőségét, a világ békéjét társadalmi és világnézeti, erkölcsi és politikai elveink és törekvéseink sorába állítjuk. A Román Kommunista Párt Lenin tanításainak és útmutatásainak megfelelően igényli mindannyiunktól, hogy tevékenységünkben és magatartásunkban, gondolatainkban és cselekedeteinkben elválaszthatat-

lanul egybeforasszuk az elvi szilárdságot a merész alkotókészséggel, a pártosságot a tárgyilagossággal, a szocialista közösség érdekeit egyéni érdekeinkkel, a célratoró akaratot a humánussal, a szabadságot a felelősségtudattal, népünk ügyét az emberiség, az osztálytársadalmi haladás ügyével. A Román Kommunista Párt a lenini elveknek megfelelően jár el, amikor a szellemi javak művelőitől és alkotóitól azt igényli, hogy tudásukat és tehetségüket népük felemelkedésének, a társadalmi haladásnak a szolgálatába állítsák, hogy a múlt kulturális értékeinek az átvételében és a világ más tájain létrehozott szellemi javak elsajátításában egyaránt óvakodjanak a nihilizmustól és a kritikátlanságtól, hogy az autentikus értékek befogadását az önálló alkotókészség fokozásával tegyék hatékonyabbá.

Hasznos és megkapó, tanulmányos és érdekes rendezvények sorával emlékezünk meg Lenintől, idézzük fel alakját, életét, tevékenységét. De ami ennél sokkal fontosabb, ami lényeges az az, hogy Lenin, a leninizmus számunkra nem csupán emlékezés és kegyelet, nem csupán ünnepség és évforduló, hanem mindennapjaink eleve, éltető, mozgósító és irányt mutató valósága.

KALLÓS MIKLÓS

Cseh Gusztáv: Lenin centenárium

rendszer tényezője megtestesít. Az elv (materializmus) itt átmege a dialektikába mint módszerbe; de ez a dialektika az összefüggésrendszer eleve olyan fejlődésrendszerként értelmezi, amelyben a tények rendezettek; amint láttuk, a teljes magyarázat elve a világot megismert világnak veszi, amelyben a tények rendezett, végül is egy irányban perdülő elemek módjára viselkednek.

Nyilván itt kell keresnünk a teljes magyarázat elvének filozófiai jellegét: a tudat a világhoz tapad és mint rendezett világot fogja fel; az elv, amit megfogalmazott, a szemlélet módszerévé válik, vagyis a világot valóban rendszerezzi, hatékonyasága ugyanis abban van, hogy a tudatot a cselekvés tudatákként, a változtatás eszközként teszi. A tudat a metafizikai filozófiával szemben itt nem önmagára irányul, hanem a világra, amelyből kinőtt, de amit mint a világ része, mint egy tény, a változtatás gyakorlati formájában nemcsak értelmez, hanem el is sajátít. Ebben az elsajátításban mégis tudatként nyilvánul meg: spekulatív mozzanatokot hordoz. Elve: spekulatív; módszere — szintén az („A szociológiában dialektikus módszernek... Marx és Engels semmi mást nem nevezett, mint a tudományos módszert, amelynek lényege az, hogy a társadalmat élő, folytonos fejlődésben levő szervezetnek tekintjük... — 151. o.), de ez a spekulativitás a korra irányul, a tényekre irányul, tehát nem hoz létre totalitásmoделlét, metafizikai filozófiát, nem válik a tudat öntudatává, hanem a kortudat öntudatákként nyilvánul meg. A teljes magyarázat elve kizárja a totalitás-elvet, de viszonyuk mégsem tekinthető a filozófia és a non-filozófia viszonyának: a teljes magyarázat mint elv csak abban különbözik a totalitás-elvtől, hogy ellenkező irányba van, vagyis a végtelen helyett a konkrét valóság felé irányul.

Bármennyire furcsának tűnjék is, de a két elv egyaránt tartalmaz egy etikai mozzanatot is: a hit etikai mozzanatait, a fejlődésben való hitet, a világ és a gondolkodás törvényei azonosságának, a világ megismerhetőségének hitét, illetve a világ, a társadalom megváltoztathatóságának hitét. Különbözik még a legegyszerűbb tudomány sem mentes a filozófiai és etikai mozzanattól, miért volna mentes tőle éppen a társadalomtudomány.

Ferdinand Gouseth Einstein elméletének az elemzése során kimutatja, hogy a kutató mindig kénytelen dönteni, választani az „evidenciák” között, kénytelen értékelni egy sor körülményt és következményt. „Látni kell, hogy mit érdemes megőrizni és mit kell kiküszöbölni; ebből egy elvet is fel lehet állítani, az optimális kedvezés elvét. Ami engem illet, ezt inkább az optimális idoneitás — alkalmasság — elvének nevezném... „Am egy olyan kutatás, amely egyidőben a vizsgálat szabadsága és a tapasztalatok felé való nyitottság mellett döntött, egy olyan kutatás, amely vállalja a feladatot, hogy ezeket az optimális idoneitás érdekében összeegyeztesse, — az ilyen kutatás már e tény által metodológiai és filozófiai autonómiát szerzett. Az ilyen kutatás visszautasíthat minden filozófiát, amely nem belőle indul ki... Mi több, hogy következetesen végigvigyük a gondolatot, azt mondjuk: az a kutatás, amely magáévá teszi ezt a módszert, magára vállalja a filozófia központi intencióit is, azt, hogy megismerésünk minél jobb legyen, jó legyen a lehetőség teljes mértékében.” (Lásd *Știință și sinteză* című kötet, EP. 1969 33—44. o.)

Véleményünk szerint a teljes magyarázat elvében megmutatkozik a filozofikum és az etikum is, sőt, ez az elv eleve metodológiai-filozófiai igényt fejez ki abban az értelemben, ahogy ezt Gouseth megállapításában láttuk. Vajon éppen az a társadalomtudomány ne rendelkezne egy ilyen metodológiai

érvénnyel, amelynek „tudományos értéke az, hogy felfedi azokat a különös (történelmi) törvényeket, amelyek valamely adott társadalmi organizmus keletkezését, fennállását, fejlődését, pusztulását is egy másik, magasabbrendű organizmus-sal való felváltását szabályozzák” (153. o.). Vajon nem fakad egy filozófiai értelmű metodológia abból a döntésből, amit ez a kifejezés: „magasabbrendű” — rejt magában; hiszen ez a „magasabbrendű” még nem létezik, és mégis ennek a nevében válogatják ki a tényeket, fogadják el, vagy teszik zárójelbe az evidenciákat. A döntést persze nem lehet tiszta etikai mozzanatként értékelni, szerepe van benne a kutató tapasztalatainak, intellektuális intuíciójának és nem kevésbé, sőt gyakran túlnyomóan, az ideológiai-világnézeti mozzanatként is. Lenin esetében a teljes magyarázat elvének alkalmazását az ilyen mozzanatok egész sora határozza meg, de opciójának talaja a proletariátus történelmi küldetésébe vetett hite; és Lenin esetében ez a hit korántsem azonos valamiféle utópiztikus hittel, a jövőbe vetett hittel, ez a hit nála egybeesik a harc szükségességének tudatával. Így ír: „...A tőke — a tudományos szocializmust kifejtő legfőbb és alapvető mű — a jövőt illetően a legáltalánosabb célzásokra szorítkozik, csak azokat a már meglévő elemeket fürkészte, amelyekből az eljövendő rend kinő” (170. o.). Ezért az a kérdés, hogy minek kell lennie, meddő kérdés; a teljes magyarázat elve a jelenre irányul; ebben van filozofikuma, abban tehát, ahogyan a jelent kezeli: ahogy a jelent mozgó struktúráként, egy magasabbrendű struktúra felé való elmozdulásában látja.

A filozófia egyik jellegzetessége az, hogy az elmélet meghaladja benne a gyakorlati tevékenységet, és a gyakorlatban csak mozzanat formájában meglévő újat már valami kézzel, a megalkotott totalitás-moделlrel helyettesíti. Az így létrehozott moделl, a gyakorlattal szemben, sohasem mozgósító jellegű, mert a pozitív mozzanattal egyetemben egy negatív mozzanatot, a befejezettséget és az ezzel járó vagy inkább a befejezettséget sugalló zártságot is hordozza. A gyakorlat viszont nyitottságot követel: önmaga belső igazolása az, hogy nem a pozitív mozzanattal, a már megvalósítottal méri fel magát, hanem a negatívval, vagyis a célkitűzéssel, azzal, ami emberi irányt biztosít számára. A gyakorlat így mindig magába foglalja a célkitűzést is a cél irányát is. A gyakorlatra éppen ez a kettősség jellemző: jelen van benne az aktív mozzanaton kívül egyrészt a cél, a tevékenység eszmei rugója, másrészt a cél irányja, vagyis egy eszmenyi, egy megvalósíthatónak tekintett mozzanat egy olyan elem, ami felé a célt irányítani kell, vagyis ami már, legalábbis ideális formában, adva van. Ez belső ellentmondás: egyrészt teleológia, másrészt finalitás, egyrészt folyamat, másrészt annak lezárása. A gyakorlat úgy oldja fel saját belső ellentmondását, hogy visszafelé, a feltételek szempontjából önmagát mint meghatározott gyakorlatot fogja fel, és a realitást szembehelezi saját teleologikumával és saját finalitásával. Vagyis a gyakorlat kénytelen egy külső ellentmondással helyettesíteni belső ellentmondását még akkor is, ha a realitás mint ilyen, a maga kész mivoltában tagadja a folyamatot, a változást, vagyis magát a gyakorlatot. Ha ezt a tagadást most már ismét csak finalitásának nevezzük, akkor kiderül, hogy a gyakorlati tevékenység egy pozitív (a jövőben megvalósítandó, de eszmileg adott) és egy negatív (a múlt által adott) finalitás pólusai között lejátszódó teleologikus tevékenység, amely lényege szerint kétfelé is nyitott marad.

A filozófia talán éppen e kettősség egyfajta megszüntetésének eszköze, és finalitása szintetikus finalitás, amely meg-

szünteti a pozitív és negatív finalitás kínzó kettősségét; de végül is negatív módon szünteti meg azt. Ezért kerül háttérbe a történelem nyitott korszakaiban. A filozófia az eszményt, vagyis a jövőt, és a meghatározottságot, vagyis a múltat azzal szünteti meg, hogy a totalitás-moделlét kiragadja a pólusok köréből, az objektív igazságok köréből és a totalitásra vonatkozó kijelentések logikájával helyettesíti. De ez a kiragadás a filozófia hátránya a gyakorlattal szemben: az emberek élni akarnak, átélni világukat, és ezért valahol megtagadják a metafizikát.

Ez a filozófia szempontjából negatív mozzanat pozitív értéket fejezhet ki, ha nem tudatlanságból származik. A tudatosan átélt kor az élet teljességének érzését ajándékozza a harcosoknak: a kétely, amely a filozófia statumának velejárája, nem hatja át a cselekvést, és a tett duzzadó önbizalommal vizsgálja önmagát. Ebben van értéke: hatékonyságában, abban, hogy önmagát újratermeli, vagyis nem csupán kételemes, de hiányzik belőle a rombolás tébolya is; a tettet építő tett nem semmisítheti meg saját létfeltételeit. A tudatosan átélt kor, a gyakorlat, a cselekvés kora megteremt a maga „gyakorlati filozófiáját”. Ha nem félnénk már lejárattól vagy elkoptatott kifejezések használatától, akkor „élet-filozófiát” mondhatnánk. Az életfilozófia a kor tudatában magát a filozófiát helyettesíti, s ha a filozófia fogalmát nemcsak a metafizika értelmében használjuk, akkor nyugodtan így mondhatjuk: a filozófia egyik formája jut uralomra a filozófia másik formája fölé, ám az is igaz, hogy az a bizonyos „másik”, az a bizonyos metafizikai törekvés potenciálisan jelen van már, hiszen a kor korlátait már mérni kezdi a gyakorlatban elmerült emberi tudat.

Így felbukkan a „tiszta” filozófia igénye: ismét létre kell hozni az Egész képét, a totalitást, az egésznek azt a moделljét, ami több, mint egy kor, minden tudásával és sejtésével egyetemben; a kortudaton túl a filozófia a tudat öntudata: a filozófiában a kortudat megpillantja azt a finalitást, amit elérni és megragadni ugyan sohasem képes, de ami negatív mozzanata ellenére mégis pozitív: hiszen maga a teljesség. És ha egy kortudat lemond saját öntudatáról, az valóban a filozófia végleges csődjét jelenti, az viszont elegendő tesz a teljes magyarázat igényének, ez azt jelenti, hogy a kor reális megváltoztatásának követelménye a gyakorlatot állítja előtérbe, és a kortudat a finalitás helyett a teleologikum felé fordul, önmagát csak mozgósító-elméleti szerepben tudja elképzelni, és ezért kénytelen megtagadni elméleti lényegét — a filozófiát. A filozófia hiánya ezért kortünet és mint kortünet: átmeneti tünet. És nagyon jó dolog az, ha egy ilyen korban a kortudat kielégítő magyarázóra talál: Leninre, aki felismeri a realitás reális igényeit, rendszerezi az alapötleteket, és elegendő tesz a teljes magyarázat elvének is. Mert a teljes magyarázat elve valahol empiria ugyan, de minden totalitás-moделl az elmélettől szerveződik empiriából indul ki: önmaga nem tudja megadni a teljes magyarázatot, mert akkor maga is empirikus maradna. Így a filozófia hiányának a kora miedig a filozófia igénylésének a kora is: a kortudat sohasem olyan éhes a filozófiára, sohasem követeli annyira a filozófiát, mint ilyen korokban. Ez az igény azután, előbb vagy utóbb, létrehozza kielégítésének eszközeit is: azt a „másik” filozófiát.

BREITER GYORGY